

de auteurs die de vraag ‘Hoe werkt wetenschap’ in de inleiding centraal hebben gesteld. Een afsluitend hoofdstuk waarin op deze vraag ook in een meer abstracte zin (wat kunnen we van deze verhandeling leren in wetenschapstheoretische zin) was teruggekomen had deze insteek wat mij betreft meer kracht bijgezet. Maar ook nu biedt het de lezer een keur aan verhalen die dat debat kunnen voeden.

Kees Boersma
Amsterdam

Jan van Bavel, *Van natuurlijke naar gecontroleerde vruchtbaarheid? Geboortebeperking in Leuven (1846-1910)*. Proefschrift Universiteit Leuven (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2002) 386 p. ISBN 905867228X

Historisch demografisch onderzoek heeft de afgelopen decennia een forse ontwikkeling gekend, met name doordat de overstap is gemaakt van macro- naar micro-onderzoek. Daarbij zijn methoden die op gegeneraliseerde data gebaseerd waren ingeruild voor methoden om de demografische geschiedenis van gezinnen te reconstrueren. Zeer recent zijn daar methoden bijgekomen waarmee uit reeksen individuele levensgeschiedenissen meer algemene demografische ontwikkelingen kunnen worden afgeleid.

Verrassend is dat, met het ontwikkelen van dit soort nieuwe analysetechnieken, veel op macro-waarnemingen gebaseerde theoretische assumpties over individueel demografisch gedrag zijn blijven bestaan. Nog steeds dienen de bevindingen van Hajnal uit de jaren zestig en het *European Fertility Project* van Ansley Coale uit de jaren zeventig als theoretisch vertrekpunt, en wordt bijvoorbeeld als vaststaand feit aangenomen dat de demografische transitie van de negentiende eeuw vooral het gevolg was van het verlaten van een restrictief huwelijkspatroon in combinatie met doelbewuste, actieve vormen van geboortebeperking.

Maar met het huidige instrumentarium aan methoden en technieken en de beschikbare data is het niet nodig om bij voorbaat dergelijke aannames te accepteren. Het is nu mogelijk geworden om ze daadwerkelijk op hun historische waarheid te toetsen. Het is de grote verdienste van Jan Van Bavel dat hij dat in zijn proefschrift op vernieuwende wijze heeft gedaan.

Op basis van de bevolkingsregisters 1846-1910 van de stad Leuven construeerde Van Bavel drie cohorten van personen die in respectievelijk 1830, 1850 en 1864 zijn geboren, op zestienjarige leeftijd in de registers staan opgetekend en tot hun vijftigste jaar (voor cohort 1864 tot hun zevenenveertigste jaar) in de registers en andere akten te volgen zijn.

In zijn boek staan twee onderzoeksvragen centraal. De eerste vraag heeft betrekking op de vorm en het vermeende innovatieve karakter van de doelbewuste geboortebeperking. Afstel (*stopping behaviour*, waarbij gezinnen na het realiseren van een gewenst kindertal contraceptie en abortus inzetten om de gezinsgrootte te beperken, wordt beschouwd als vernieuwend gedrag tijdens de demografische transitie. Daarentegen wordt uitstel (*spacing behaviour*, waarbij de geboorte van een volgend kind wordt uitgesteld, gezien als een vorm die meer in lijn is met traditionele methoden van gezinsplanning. Het probleem is dat beide vormen van gedrag in een analyse – en zeker in een macro-analyse – moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Van Bavel probeert

methoden te vinden waarmee dat onderscheid wel aan te brengen is. Diverse gekende modellen om de huwelijksvruchtbaarheid te meten worden daarvoor doorgerekend, geëvalueerd en, indien nodig, van verbeteringen voorzien. Zo amendeert Van Bavel het veelgebruikte Coale-Trussel model door niet alleen de leeftijd van de vrouw en het aantal reeds geboren (en in leven gebleven) kinderen te gebruiken voor het berekenen van de leeftijdsspecifieke huwelijksvruchtbaarheid, maar ook de huwelijksduur: vrouwen die op jonge leeftijd huwen krijgen op latere leeftijd significant minder kinderen dan vrouwen die pas op latere leeftijd huwen. Het voordeel van Van Bavel's model is dat het afstelgedrag aantoont, maar tegelijkertijd ook duidelijk maakt dat een belangrijk deel van de relatief lage huwelijksvruchtbaarheidscijfers in de negentiende eeuw het gevolg moet zijn geweest van uitstelgedrag.

Om meer zicht te krijgen op het effect van uitstelgedrag, evalueert Van Bavel opnieuw een reeks bestaande modellen en ontwikkelt uiteindelijk een eigen model, de 'pariteits-specifieke analyse van de geboorte-intervallen'. In dit analysemodel wordt mede rekening gehouden met het aantal kinderen dat reeds binnen een gezin is geboren en het eventuele overlijden van een eerder kind. Dit model wettigt inderdaad de conclusie dat de daling van de huwelijksvruchtbaarheid in de negentiende eeuw niet alleen aan afstel-, maar met zekerheid ook aan uitstelgedrag is toe te schrijven.

Met dat gegeven als uitgangspunt wordt de tweede onderzoeksvraag gesteld. Die luidt of er sociale omstandigheden zijn aan te wijzen die gezinnen er toe hebben aanzet om voor afstel- dan wel uitstelgedrag te kiezen. Een lange reeks sociale achtergrondvariabelen is daarvoor geselecteerd en op hun effecten onderzocht. Traditionele variabelen als het beroep van de man en de geletterdheid werden in de analyse betrokken, maar ook minder voor de hand liggende als het beroep van de vrouw, het feit dat men elders was geboren (en als jongere of als volwassene naar Leuven was gekomen), en de buurt waarin men woonde. Het blijkt dat met name een 'Franse' sociale omgeving voor afstelgedrag zorg droeg. Was men zelf uit Franstalig gebied afkomstig, of woonde men in een straat waar veel Franstalige echtparen woonden, dan was de kans op *stopping behaviour* significant groter.

In zekere zin is de uitkomst van het onderzoek naar de sociale factoren van de demografische transitie teleurstellend omdat het weinig nieuwe gezichtspunten oplevert. Alleen de duidelijke aanwijzing voor het belang van het sociale netwerk op individueel demografisch gedrag is interessant. Zeer belangrijk daarentegen is dat Van Bavel overtuigend duidelijk maakt dat 'traditionele' geboortebepurende maatregelen gedurende de demografische transitie niet gebagatelliseerd moeten worden, maar in de analysemodellen moeten worden opgenomen. Het is op dit terrein dat het proefschrift zijn hoogtepunt bereikt. De voor dit doel geamendeerde en ontwikkelde analysemodellen vormen een werkelijk methodologische vernieuwing. Gehoopt mag worden dat ze in de toekomst standaard zullen worden toegepast.

Opvallend is dat Van Bavel in zijn proefschrift vrijwel geen referenties heeft opgenomen naar Nederlands micro-onderzoek naar de sociale en culturele achtergronden van de eerste demografische transitie. Dat mag een omissie lijken, maar wellicht kan eerder de conclusie luiden dat het historisch-demografisch onderzoek in Nederland nog te veel leunt op onnodige macro-assumpties en/of verouderde methodologische modellen.

Onno Boonstra
Radboud Universiteit Nijmegen